

Джерела

СУМ-20 Словник української мови: В 20-ти т. – К.: Наук. думка, 2010. – Т. 1.

Tetyana BONDAR

Semantic Aspects of Polysemantic Nouns in the Electronic Dictionary of the Ukrainian Language in 20 Volumes.

The article examines lexicographic representation of polysemantic nouns in the electronic Dictionary of Ukrainian Language in 20 volumes. Statistic analysis shows that the Dictionary contains 77217 registered nouns, 12127 of which (approximately 15%) are polysemantic. Without terminology the number of polysemantic nouns increase to approximately 40%. The ability of words to have several meanings is one of linguistic universals. Lexical polysemy is determined, on the one hand, by the outside world as a set of objects and phenomena, and on the other hand, by the limited vocabulary of any language, which is associated with the principle of linguistic economy. While separating the primary meaning and derivative meaning, it is necessary to consider the connection between lexical meaning, linguistic and extralinguistic factors: paradygmatic, syntagmatic and epidigmatic links. Despite the fact that the phenomenon of polysemy is complex and discrete, the most effective presentation of it is found in the dictionaries as a set of specific hierarchical meanings and models of semantic derivation. Semantic aspects of polysemantic nouns are analyzed involving the theory of semantic states, which allows modelling semantic structure of polysemantic nouns and differentiate the semantic variants of ambiguous words.

Олена Боярчук

**З історії лексики української ділової мови
(*довіреність, доручення*)**

Лексика та фразеологія офіційно-ділового стилю української мови на сучасному етапі перебувають у процесі усталення й уніфікації. Наявність великої кількості синонімів, що не є характерною для цього стилю, а також засилля російськомовних кальок, які внаслідок русифікаційної політики радянської влади й досі побутують у мові діловодства, є основними причинами різнобою у практиці сучасного діловодства та перепонами у справі унормування лексики української ділової мови.

Укладачі більшості сучасних словників ділової, правничої мови та банківської термінології усвідомлюють наявні проблеми цих терміносистем. Так, С. Шевчук, авторка «Російсько-українського словника ділового мовлення» (Київ, 2008), у «Передмові» до видання зазначає: «На початку третього тисячоліття з огляду на дедалі ширше використання державної української мови в суспільній сфері багато уваги приділяють діловому спілкуванню, що, без перебільшення, переживає період кардинального якісного оновлення. Саме проблемним питанням перекладу слів і словосполучень офіційно-ділової лексики й присвячено цей словник» [Шев.: 5]. Серед питань, які С. Шевчук вважає проблемними під час перекладу на українську мову російських слів і словосполучень, що належать до сфери ділового спілкування, на особливу увагу, на думку лексикографа, заслуговує проблема перекладу російських дієприкметників. Добираючи відповідники до російських лексем, авторка словника надає перевагу власне українським словам, повертаючи до правої частини словникової статті раніше вилучені з української мови слова, а також вводячи новотвори.

У свою чергу, автори «Російсько-українсько-англійського словника правничої термінології» (Київ, 1994), що, як і С. Шевчук, приділяють увагу саме труднощам терміновживання, виокремлюють кілька головних аспектів, що спричиняють проблеми під час добору точних українських відповідників: калькування російських термінів, наявність невмотивованої синонімії в українській частині словникового реєстру, неточність російських термінів, що відтворюється й українськими відповідниками тощо [Вор.: 9]. Задля усунення цих проблемних аспектів і уніфікації вживання правничих термінів укладачі цієї лексикографічної праці на означення одного поняття пропонують лише один термін, пояснюючи свій вибір у частині словникової статті, яка називається «мотивування». Очевидно, що саме такий підхід у доборі українських відповідників до російських термінів сфери ділового мовлення можна вважати на сьогодні прогресивним.

Наша розвідка присвячена питанню функціонування двох українських термінів – *довіреність* і *доручення*, у вживанні яких спостерігаються непослідовності, що потребує детального вивчення. Щоб вивчити історію зазначених лексем в українській діловій мові, ми залучили до дослідження не лише сучасні спеціальні перекладні словники, а й лексикографічні праці, які видавалися впродовж XX століття.

Лексикографічні праці, що стали матеріалом для дослідження, було поділено на чотири групи: 1) словники, видані протягом 1917–1919 рр.; 2) словники доби українізації; 3) словники періоду русифікації та 4) сучасні словники.

У сучасній практиці діловодства на позначення «документа, що дає кому-небудь право діяти від імені особи, яка видала його» [7: 211] і як відповідник до російського «доверенность» вживаються переважно два терміни: *довіреність* і *доручення*. Інколи можемо зустріти також відповідник *вірчий лист*. Очевидно, що слово *довіреність* є калькою з російської мови, у той час як лексема *доручення* та словосполучення *вірчий лист* – питомо українські [Див.: 2: 402; 3: 136–137].

Якщо звертатися до ще більш ранніх словників, аніж досліджувані, а саме до «Словаря української мови» Б. Грінченка та «Російсько-українського словаря» М. Уманця та А. Спілки, то маємо зазначити, що в першому з них лексема *довіреність* відсутня, натомість відповідником до російського «доверенность» є словосполучення *вірчий лист*, а лексему *доручення* перекладено як «порученіє» [6]. У другому словнику лексему «доверенность» перекладено як *довіренність* і як *вірчий лист*, натомість лексема *доручення* взагалі відсутня [5: 185]. З огляду на ці дані, можемо зробити припущення, що давніше побутував термін *вірчий лист*, який відповідав російському «верительное письмо». Словосполучення *вірчий лист* переважно функціонувало як дипломатичний термін поруч зі словосполученням *вірча грамота*. В українській діловій мові початку ХХ століття ймовірно не було спеціального терміна на позначення документа, який «видає одна особа (довіритель) іншій для представництва перед третіми особами» [Вор.: 94], що було наслідком обмеження сфери функціонування української мови на підросійській частині українських земель, де все діловодство, в тому числі й нотаріальна справа, провадилося російською мовою.

Із початком періоду визвольних змагань у 1917 р., коли було розширено сферу функціонування української мови, виникли передумови для формування офіційно-ділової термінології. Укладачі перших пореволюційних словників ділової мови та правничої термінології, прагнучи задовольнити практичну потребу працівників управ і канцелярій, активно вдаються до пошуку та творення українських відповідників до російських лексем. До досліджуваного нами російського терміна «доверенность» словники цього періоду пропонують кілька відповідників. У половині досліджених словників перше місце в синонімічному ряді посідає лексема-калька *довіреність* [Ван.; Сл.ПУПТ; Бур.; Пер.]. У трьох словниках першим подано відповідник *вірчий лист* [Укр. СТ; Леб.; Пад.], а автори «Московсько-українського правничого словничка» (Київ, 1919) на першому місці поставили лексему *доручення* [Леон.]. Окрім цих відповідників, словники описуваного періоду містять такі відповідники до російського «доверенность»: *ввіручий лист* [Леон.], *довірчий лист* [Пер.],

уповновага [Леб.], уповноваження [Леон.] і уповноваження [Сл.ПУПТ]. Загалом же саме словосполучення *вірчий лист* згадується найчастіше – його подано в семи словниках, тобто в усіх, окрім «Кишенькового російсько-українського правничого словника» (Київ, 1918). Це можна пояснити тим, що, обстоюючи принцип історичного романтизму в галузі термінотворення, уряди Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР, а з ними і лексикографи періоду визвольних змагань схилилися до відновлення термінології козацької держави XVII століття [9: 56–57]. Якщо говорити про канцеляризми з компонентом «доверенность», наведені в перших пореволюційних словниках, то знаходимо лише один приклад, а саме конструкцію «по доверенности», яку перекладено як *через довіренність* [Пад.].

У наступне десятиліття завдяки процесам українізації продовжувався бурхливий розвиток національної офіційно-ділової термінології [10: 49]. Головним у цей період стало гасло «використання лексем, граматичних форм, синтаксичних конструкцій, які б відповідали духові нашої [української – О. Б.] мови» [1: 72]. На перше місце в синонімічних рядах почали виходити питома українські відповідники, що спостерігаємо й щодо досліджуваного терміна «доверенность». У більшості випадків лексикографічні праці доби українізації наводять відповідник *доручення* [РУС; Ос.; Лінк.] як найбажаніший для вжитку, решта словників пропонують або *довіреність* [РУСПр.; ФДМ], або *вірчий лист* [Св.; СДМ]. Проте, якщо зважити на кількісний показник, а саме на те, у скількох словниках наводиться певна лексема, то картина дещо змінюється, оскільки термін *довіреність* (а також варіант *довіренність* [Св.]) в значенні «документ» зустрічаємо в семи аналізованих словниках (у «Практичному російсько-українському правничому словнику» (Харків, 1926) термін «доверенность» подається лише в значенні «уповномочие»), у той час як *доручення* – у п'яти [РУС; РУСПр.; Ос.; ФДМ; Лінк.], а *вірчий лист* – у чотирьох словниках [РУСПр.; СДМ; Св.; Лінк.]. У складі канцеляризмів із лексемою «доверенность» також переважає вживання саме відповідника *довіреність*. Російське «по доверенности» укладачі словників доби українізації перекладають такими конструкціями: *за довіреністю* [РУС; РУСПр.; ФДМ; Вер.], *за дорученням* [РУС; РУСПр.; ФДМ]; словосполучення «выступать / действовать по доверенности» перекладено як *чинити на підставі довірености* [ФДМ; СДМ] і *на підставі вірчого листа* [СДМ]; «доверенность с правом передоверия» – *довіреність із (з) правом дальшої довірености (передовірености)* [РУС; РУСПр.] або *довіреність з правом передовіряти* [СДМ]; канцеляризм «совершать доверенность» перекладений українськими зворотами *складати довіреність* [РУС; РУСПр.; ФДМ],

укладати довіреність (вірчий лист) [СДМ] і вчиняти довіреність [Вер.]; «заверять доверенность / засвидетельствование доверенности» – засвідчувати довіреність [ФДМ] / посвідчення (засвідчення) довіреності [РУСПр.]; «прекращать доверенность / прекращение доверенности» – касувати довіреність [СДМ] / скінчення (перестан) довіреності [РУСПр.]; «срочная доверенность» – довіреність на певний строк, термін [РУСПр.] і термінований вірчий лист, довіреність на певний реченець [СДМ] тощо.

У період русифікації термінологічна робота в галузі офіційно-ділового мовлення була призупинена й відновилася лише наприкінці 50-х років минулого століття. За браком спеціальних лексикографічних праць ми звернулися до загальнономовних перекладних словників, що виходили в цей час. Усі досліджені словники цього періоду подають відповідники *доручення* – на першому місці в синонімічному ряді – і *довіреність* – на другому місці [РУСКалин.; РУСЗт.; РУСЮр.Т]. Щодо канцеляризмів із компонентом «доверенность», то, наприклад, конструкцію «по доверенности» перекладено як *по довіреності* [РУСКалин.], *за дорученням* [РУСЗт.; РУСЮр.Т], *з доручення* [РУСЗт.]; словосполучення «доверенность генеральная» – *доручення генеральне, довіреність генеральна* [РУСЮр.Т]; «доверенность на ведение дел» – *доручення (довіреність) на ведення справ* [РУСЮр.Т] тощо.

Сучасні словники ділової мови, правничої та банківської термінології подають переважно два відповідники до російської лексеми «доверенность» у значенні «документ»: *доручення* та *довіреність*. Виняток становлять словники, у яких зафіксовано лише відповідник *доручення* [Бояр.; ПДЛ; ЮС; Жайв.], а також згадуваний «Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології» (Київ, 1994), автори якого обстоюють тільки відповідник *довіреність* як «найбільш точний за значенням термін» [Вор.: 94]. Укладачі двох словників розширюють синонімічний ряд, вводячи відповідник *вірчий лист* [Жайв.; Шев.]. Конструкцію «по доверенности» в усіх сучасних словниках перекладено як *за дорученням* [Тар.; Ан.; ПДЛ; Ср.; Жайв.; Шев.] або як *з доручення* [ПДЛ; Жайв.]. Щодо решти канцеляризмів, то автори словників або вводять до складу фразеологізмів винятково лексему *доручення*, або обидві лексеми як синонімічні: «доверенность разовая» – *доручення разове* [Ан.; Бояр.; Ср.; Шев.] і *довіреність разова* [Ан.]; «доверенность торговая» – *доручення торговельне (торгове)* [Др.; Ан.; Ол.] і *довіреність торговельна (торгова)* [Др.; Ан.]; «доверенность специальная» – *доручення спеціальне* [Ан.; Бояр.; Шев.] і *довіреність спеціальна* [Ан.] тощо.

Звичайно, що «найскладнішим в унормувальному процесі є завдання відбору з синонімічного ряду одного слова, яке б найточніше відбивало суть

позначуваного поняття й мало стилістично нейтральний характер» [8: 75]. Проте такий відбір є максимально бажаним, коли йдеться про термінологію офіційно-ділового стилю, який вимагає однозначності сприймання уживаних понять. Із двох термінів, що сьогодні пропонуються для позначення «письмового уповноваження, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами» [4: 37], потрібно обрати один. Оскільки термін *доручення* має дещо відмінну конотацію – письмове уповноваження на виконання завдання чи документ про передачу когось / чогось у повне розпорядження кого-небудь (пор. *інкасове доручення, платіжне доручення* [7: 216]) і є відповідником до російського «поручение», – то, можливо, що найоптимальнішим варіантом було б залишити саме відповідник *довіреність*.

Література

1. Гнатюк І. Микола Гладкий про лінгвістичні принципи популяризації наукових знань / Ірина Гнатюк // Лексикографічний бюлетень: зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 12. – С. 67–73.
2. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 1: А–Г / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – 1982. – 632 с.
3. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 5: П–Т / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – 2006. – 704 с.
4. Плахтєєва В. І. Словник-довідник юридичних термінів / В. І. Плахтєєва, Т. А. Литвиненко. – Х.: Вид-во «Форт», 2010. – 190 с.
5. Словарь російсько-український. Т. 1 / зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. – Львів: Друкарня НТШ, 1893. – 328 с.
6. Словарь української мови Бориса Грінченка: в 4 т. Т. 1. А–Ж / [зібрала редакція журналу «Кіевская старина»; упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко]. – Репринтне видання. Друк. за вид. 1907 р. – К.: Вид-во «Довіра», УНВЦ «Рідна мова», 1997. – 494 с.
7. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / [за заг. ред. В. В. Дубічинського]. – Х.: ВД «Школа», 2007. – 832 с.
8. Тименко Л. Ділова лексика в «Словарі української мови» Бориса Грінченка / Лідія Тименко // Лексикографічний бюлетень: зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 12. – С. 74–78.
9. Тименко Л. Становлення української офіційно-ділової лексики в 20-х роках ХХ століття / Лідія Тименко // Лексикографічний бюлетень: зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 11. – С. 54–59.

10. Трач Н. С. З історії української правничої термінології: 20–30-ті роки ХХ століття / Н. С. Трач // Наукові записки НаУКМА. – Філологічні науки. – Т. 60. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 49–57.

Джерела

- Ан.** Словник юридичних термінів (російсько-український) / [Андерш Ф. та ін.]. – К., 1994. – 322 с.
- Бояр.** Боярова Л. Г. Російсько-український словник сучасних банківських, фінансово-кредитних та комерційних термінів: [близько 10 000 термінів] / Л. Г. Боярова, О. П. Корж. – Х.: Основа, 1997. – 256 с.
- Бур.** Буряк В. Російсько-український словар / В. Буряк. – Одеса, [без року]. – 397 с.
- Ван.** Ванько Е. Кишеневий російсько-український правничий словник: для адвокатів, суддів, нотарів та урядовців / Е. Ванько. – К., 1918. – 32 с.
- Вер.** Веретка С. Практичний російсько-український правничий словник / С. Веретка, М. Матвієвський. – Х.: Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1926. – 84 с.
- Вор.** Воробйова С. А. Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології: труднощі терміновживання / С. А. Воробйова, Ю. Є. Зайцев, Н. В. Соломашенко. – К.: Українська правнича фундація, 1994. – 555 с.
- Др.** Драюк В. М. Російсько-український словник юридичних термінів / В. М. Драюк, С. Ю. Журавльов. – К., 1993. – 240 с.
- Єр.** Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери: [близько 85 тис. слів] / [уклад. С. Я. Єрмоленко та ін.]. – К.: Довіра, 1998. – 783 с.
- Жайв.** Російсько-український словник / І. О. Анніна [та ін.]; за ред. В. В. Жайворонка. – К.: Абрис, 2003. – 1424 с.
- Леб.** Лебідь Д. Українська мова. Російсько-український словник та зразки паперів українською мовою / Д. Лебідь. – Чернігів, 1918. – 256 с.
- Леон.** Леонтович В. Московсько-український правничий словничок / В. Леонтович, О. Єфимов. – К., 1919. – 141 с.
- Лінк.** Практичний російсько-український словник ділової мови (конторської та рахівничої) / Лінкевич Є. та ін.; зредагували: Гладкий М., Туркало К. – К.: ДВУ, 1926. – 136 с.
- Ол.** Олійник О. Б. Словник ділової людини (російсько-український) / Ольга Олійник. – К.: КІА «Слов'янський клуб», 1996. – 448 с.

- Ос.** Осипів М. Російсько-український словник щонайпотрібніших у діловодстві слів (практичний порадник) / М. Осипів. – Х., 1926. – 83 с.
- Пад.** Падалка Л. Російсько-український діловодний словник / Л. Падалка. – Полтава, 1918. – 106 с.
- ПДА** Російсько-український словник-довідник «Порадник ділової людини» / Коренга О. М. [та ін.]. – К., 1995. – 320 с.
- Пер.** Перебендя Ів. Російсько-український словник: містить більше 18000 слів і виразів, з потрібними поясненнями, для ділових, юридичних і літературних робіт / Ів. Перебендя. – К., 1918. – 192 с.
- РУС** Російсько-український словник / Укр. академія наук. Комісія для складання словників української живої мови. – К., 1924–1933. – 3 т. – Т. 1: А–Ж / гол. ред. А. Ю. Кримський. – К.: Червоний шлях, 1924. – 290 с.
- РУСКалин.** Російсько-український словник / [гол. ред. М. Я. Калинович]. – М., 1948. – 800 с.
- РУСПр.** Російсько-український словник правничої мови: понад 67000 слів / [гол. ред.: акад. А. Ю. Кримський]. – К., 1926.
- РУСЗт.** Російсько-український словник: у 3 т. – К., 1970.
- РУСЮр.Т** Русско-украинский словарь юридической терминологии / под общей ред. Б. М. Бабия. – К.: Наук. думка, 1985. – 407 с.
- Св.** Свободін М. Практичний російсько-український правничий словник / М. Свободін, М. Кохановський. – К., 1925. – 72 с.
- СДМ** Дорошенко М. Словник ділової мови: термінологія та фразеологія (проект) / М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич. – Х: ДВУ, 1930. – 314 с.
- Сл.ПУПТ** Короткий московсько-український словник судівництва та діловодства. – 2-ге доп. вид. Полтавського українського правничого товариства. – Полтава, 1918. – 126 с.
- Тар.** Тараненко О. О. Російсько-український словник для ділових людей / О. О. Тараненко, В. М. Брицин. – К., 1992. – 214 с.
- Укр.СТ** В. М. Р.-Б. Українська службова термінологія й зразки службових паперів / В. М. Р.-Б. – Вид. неофіціальне. – К., 1918. – 32 с.
- ФДМ** Підмогильний В. Фразеологія ділової мови / В. Підмогильний, Є. Плужник. – 2-ге вип. видання. – К., 1927. – 129 с.
- Шев.** Шевчук С. В. Російсько-український словник ділового мовлення / С. В. Шевчук. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Вища шк., 2008. – 487 с.
- ЮС** Юридичний словник російсько-українсько-англійсько-німецький / [Гончаренко В. Г., Залевська В. Ю., Кучеренко І. Д. та ін.]. – К.: Либідь, 1995. – 240 с.

Olena BOIARCHUK

**Glimpses of History of the Ukrainian Official-business Language Lexis
(довіреність, доручення)**

Ukrainian official-business language lexis and phraseology is currently in the phase of formation and unification. The article is dedicated to the issue of functioning of two Ukrainian official-business language terms – *довіреність* and *доручення*. The usage of these terms is still inexact. Thus this issue needs to be thoroughly studied. To study the history of two aforementioned terms in the Ukrainian official-business language, we appealed not only to contemporary interlingual official-business, law, and banking language dictionaries, but also to the dictionaries published in Ukraine during the twentieth century. To achieve the legal certainty in the usage of these terms in the meaning of “a document by which somebody is granted power of attorney”, we should choose only one of them. As far as the term *доручення* has a little bit different connotation and it is an equivalent to the Russian lexeme “*поручение*”, the most optimal alternative may be to leave the term *довіреність*.

Олеся Гаврилацук

**Вибір номінації адресата мовлення сучасним
українським чоловіком
(лексико-семантичні особливості)**

Актуальним у сучасному мовознавстві є вивчення особливостей перебігу комунікативного акту, зокрема, місце у ньому номінації адресата мовлення. Перспективним у цьому плані є дослідження ролі гендерного чинника у виборі засобу апеляції адресантом. Об'єктом цього дослідження вважаємо художньо інтерпретоване внутрішнє мовлення (а не тільки власне зовнішнє та зображене у художньому тексті зовнішнє мовлення), контексти із якого містять найяскравіші і влучні номінації адресата мовлення.

З огляду на зазначене вище розрізняємо активного та пасивного адресатів художньо інтерпретованого мовлення: першим є сам адресант у випадку